

- симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 року): У 3 кн. / Упоряд. Б. Якимович; Редкол.: І. Лукінов, М. Брик, Г. Вервес та ін. – К., 1989. – Кн. 2.
5. Зорівчак Р. Внесок Івана Франка в розвиток перекладознавчої думки в Україні // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів, 1998.
  6. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт. – 2006 – № 5–6.
  7. Мороз О. Маловивчені та недосліджені питання франкознавства // Іван Франко. Статті і матеріали. – Збірник дванадцятитий. – Львів, 1965.
  8. Павлюк М. Концепція художнього перекладу в літературній і науковій спадщині Івана Франка // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 року): У 3 кн. / Упоряд. Б. Якимович; Редкол.: І. Лукінов, М. Брик, Г. Вервес та ін. – К., 1989. – Кн. 2.
  9. Рагойша В. Іван Франко і актуальні питання беларуска-українського взаємоперекладу // Іван Франко світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 року). – Кн. 2.
  10. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
  11. Франко І. Передне слово // Фавст. Трагедія Йогана Вольфганга Гете. Часть перша. З німецького переклад і пояснив Іван Франко. – У Львові: Заходом редакції “Світа”, 1882.
  12. Франко І. Сотворення світу. Передмова В. Погребенника. – К., 2004.
  13. Akhmanova O., Idzelis R. What is the English We Use? A Course in Practical Stylistics=Курс практической стилистики современного английского языка. – Москва, 1978.
  14. <http://litopys.org.ua/ukrmova/um139.htm/> 31 серп. 2006 року.

Жанна Ляхова (Київ)

Іван Франко – перекладач і дослідник санскритської збірки шастрів “Панчатантра”

Шастра – повчання, порада – жанр у давньоіндійській літературі. Так називали казки, драми, поеми, гімни навчительських настанов. Широковідомий збірник давніх законів “Дхармашастра”, котрий традиція приписує легендарному законовчителю Ману [4: 5: 365]. Настанови в науці житейської мудрості називали “нітішастри”: “ніті” – поведінка. “Панчатантра” – підручник із нітішастри, поради розумної поведінки. У вступі до збірки оповідається легенда про автора “Панчатантри”, мету створення й буквальне значення назви книжки:

Из наставлений, на земле известных,
 Всю суть извлек премудрый Вишну шбрман
 И создал “Панчатантру” – пятикнижье,
 Несущее сердцам людским усладу [4: 23].

Науковці відносять збірник до III–IV ст. н. е. Це один із найбільш ранніх зразків індійської оповідної літератури “золотого віку” Індії, значних досягнень її культури. “За Индией справедливо укрепилось название страны сказок [...], – писав видатний російський сходознавець С. Ольденбург. – Из этого моря сказок встает один сборник, которому было суждено после Библии стать одною из самых распространенных в мире книг, переведенною еще в средние века и переводившуюся потом на все почти языки земного шара. Этот сборник в Индии назывался “Панчатантра” [4: 18]. Академік Петербурзької АН С. Ольденбург “відкрив” перську рецензію роману про Варлаама та Йоасафа, яку І. Франко згадував у листі до М. Драгоманова 20 грудня 1892 року: “Бракує ще тільки відкритої Ольденбургом перської рецензії” [8: т. 49: 370]. Працю “Персидский извод повести о Варлааме и Иосафе” вчений надрукував у “Записках Восточного отделения Русского археологического общества” 1889 року. 28 січня 1893 року І. Франко повідомляв М. Драгоманова: “...від Щербатського дістав статтю Ольденбурга про перську рецензію” [8: т. 49: 382].

Грецький текст “Панчатантри” 1080 року візантійського автора Симеона Сифа називався “Стефанит і Іхнилат” [4: 17]. Про цю збірку байок, апологів і казок про тварин, відому під назвою “Пільпая”, писав І. Франко: “Ще один витвір орієнтальної фантазії знайшов собі популярність і у нас на Русі, а власне збірка індійських апологів та новел, названа там “Панчатантрою” (п’ятикнижжям). [...] Про розширення на Русі сеї книжки в давній домонгольський період не маємо ніякого свідоцтва, її популярність почалася значно пізніше, в XVII в.” [8: т. 40: 165–188] в “Історії української літератури. Ч. перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського” та в статті “Характеристика руської літератури XVI–XVIII століть” [3: 382]. У статті “Тополя” Т. Шевченка” І. Франко, відзначаючи зміни в характері й тенденції твору, говорить про “Панчатантру” як про збірник великої скарбниці старих традицій, “зведених і перетоплених в одну більш або менш артистичну цілість збірною працею многих людей і многих поколінь” [8: т. 28: 77]. Давньоруські перекладачі використовували “Панчатантру” як настанови в християнській набожності і схильні були приписувати її авторство відомим християнським святым, скажімо, Іоаннові Дамаскину, Іоаннові Лествичнику [4: 17].

1762 року в Санкт-Петербурзі був виданий переклад з французької Бориса Волкова “Политические и нравоучительные басни Пильпая, философа индейскаго”. Давньоіндійські казкові сюжети переходять в російські збірники притч і байок, ними користується І. Крилов. А пізніше “Басни Пильпая” і деякі інші збірники із оповіданнями “Панчатантри” опрацьовував Л. Толстой і вніс їх у свою “Азбуку” для дітей [4: 18]. Літературна пам’ятка давньої Індії за межами своєї батьківщини нараховує більше двохсот переспівів понад шістьдесятьма мовами. Опрацьована 1199 року джайським монахом Пурнабхадрою редакція є одним із найповніших варіантів “Панчатантри”. Переклад цієї версії (The Panchatantra, text of Purnabhadra, ed. J. Hertel, Harvard Oriental Series, Vol. 11–12, Cambridge, Mass., 1908–1912) російського тексту зробив А. Сиркін, відредагувавши віршовану частину пам’ятки [4: 19].

Довгий час “у відношенні до індіаністики українська культура була *tabula rasa*. Піонером у даній галузі, як і в багатьох інших, був великий просвітитель, діяч широченного розмаху, який титанічними зусиллями розбивав стіну національної обмеженості, – Іван Франко” [1: 8], – підкреслював дослідник франкознавчої індології О. Білецький. “Добрі переклади важливих творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства” [8: т. 39: 7], – писав І. Франко у передмові до статті “Каменярі”. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання” (1911). Ще в IV кл. Дрогобицької гімназії, прочитавши “Reineke Fuchs” Й.-В. Гете, “почав komponувати свого “Лиса Микиту” і радився з М. Коріневичем щодо назв звірів” [9: 70–71]. В оповіданні “Гірчичне зерно” І. Франко пригадував: “Мене вже з гімназії тягло на схід”. Уже в той час він придбав “Боппові переклади” деяких епізодів із “Магабгарати” [1: 8]. А в 1875 році письменник пробував перекласти віршами один із епізодів першої книги “Магабгарати” “Смерть Гідімба” [8: т. 8: 91–99]. “Невідомо, наскільки він міг розбиратися в оригіналах, написаних санскритом. Але для справи популяризації він був достатньо озброєним” [1: 11], – зауважував О. Білецький. У листі М. Драгоманову (27 березня 1891) поет висловив думку, що хоча б “коротенький систематичний огляд буддизму в обох його галузях, його догм, котрі мали рішучий вплив на формування певних творів літературних і самої класифікації тих творів” [8: т. 49: 272] могли б дати більшу історико-літературну підготовку читачам статті вченого “Славянските сказания за рождението на Константина Великий” (Софія, 1890–1893). “Се хиба і у Бенфея, і у Веселовського...” [8: т. 49: 272] І. Франко досліджував давньоіндійські міфи, послуговуючись працями Т. Бенфея, О. Веселовського. Він підкреслив необхідність вивчати індійську літературу “в зв’язку з індійськими віруваннями, сектами і т. ін. і з розширенням кругозору на всі парості, куди твори тої літератури з часом розширювалися” [49: 272–273], наголошуючи на її *інтернаціональному* значенні (курсив наш. – Ж. Л.).

Європейськими публікаціями користувався І. Франко, перекладаючи із санскриту староіндійські міфи. 1892 року, за визначенням поета, він “переробив по своєму одну індійську легенду” [8: т. 49: 371]. В німецькому журналі сходознавчого товариства “*Zeitshrift der deutschen morgenlandischen Gesellschaft*” (т. XIII) було надруковано “текст і переклад із “Маркандеї-пурані” про Гарісчандру і Вісвамітру” [8: т. 49: 371]. І. Франко у вступі до видання поеми “Цар і аскет” 1910 року подав короткі відомості про пам’ятник одночасно з “Магабгаратою” та “Рамаяною”. Із вісімнадцяти пуран поет вибрав “Маркандею-пурану” – одну з “найважливіших, найкращих, а правдоподібно також найстаріших пуран. Найцінніші в ній ті часті, де вічно молодий мудрець Маркандея виступає, як оповідач” [1: 11]. “Цар і аскет” – “доволі довга поемка в 1268 віршів. Я старався цю типово індійську штуку перетягти якомога на загальнолюдський ґрунт, не фальшуючи її основного характеру. В “Пурані” вона – звеличення брахманізму, хоч зміст показує брахманця Вішмавитру прямо собакою. От я і вложив ціле оповідання в уста Будди, яко полеміку проти попів-брахманів і “святих” аскетів, котрі в погоні за святістю загубили людське

серце і людське чуття. Так само прийшлося змінити й кінець легенди” [8: т. 49: 371]. “Дослівно я не перекладав нівідки ні одного рядка” [7: 70], – оригінальність своїх перекладів посвідчив сам автор. У поемі “Цар і аскет” І. Франко кінець легенди змінює, “даючи трагедії короля Гарісчандри замість індійського фатального новочасний щасливий, але й індійському духові зовсім не противний кінець” [1: 16]. Вірні Гарісчандрі міщани врятовують царя, його дружину й дитину, а Вішвамитру – “тирана і здирцю” – народ повалив.

Із “Маркандея-Пурани” І. Франко переклав частково з англійського, частково з німецького (Фр. Рюккерта) перекладів оповідання “Цар Випацит” [8: т. 8: 100–106], підкресливши у примітках до поеми: “Індійці вірять у так звану метемпсихозу, то єсть вандрівку душ по смерті”. Поема своїми картинами староіндійського пекла близька давньоукраїнському “Хождению Богородиці по мукам”. У пеклі царю Випациту слуга Бога Ями – володаря підземного царства – сповіщає про закінчення його мук і вирушення до раю, але цар відмовляється “у небі раповать”:

Коли своїми муками я міліонам пільгу дам,
То де ж є краший рай над се?

Ця гуманістична ідея була для І. Франка, науковця й просвітителя, найважливішою у його концепції про необхідність глибокого вивчення історії релігій народів світу. “Староіндійське міфотворення, зовсім виняткове своїм багатством, було особливо показовим матеріалом. Людина – цар Випацит виявляється вищим у моральному відношенні, ніж всевишні Боги” [1: 13], – слушно підсумовував О. Білецький.

Плануючи, за висловом І. Франка, в поемі “Цар і аскет” “цю типово індійську штуку перетягти якомога на загальнолюдський ґрунт” [8: т. 49: 371], автор усвідомлював, “що в основі етапу інтеграції загальносхіднослов’янської міфології та демонології лежать культурні стереотипи, характерні для індоєвропейської культури...”. “На етапі XVII–XVIII ст. до н. е. протослов’янська культура охоплювала більш широке у порівнянні із раннім сереньовіччям коло етносів, у тому числі не тільки східних, а й західних та південних слов’ян. У більш віддалені часи культурна спорідненість народів індоєвропейської групи включала й інші народи Європи” [6: 7], – зазначає дослідник проблеми етногенези за класичними пам’ятками української етнографічної спадщини. Наприклад, академік В. Міллер “тлумачив білоруський переказ, що на ньому ґрунтується звичай улаштовувати поминки псів з погляду міфології. Такі поминки справляються у білорусів по псах богатиря Боя. “В Боеві та його псах треба вбачати якесь давнє божество, подібне, наприклад, до індійського Ями, що його, як і Боя, супроводжують два (курсив наш. – Ж. Л.) пси” [2: 531–532]. Етнолог, член-кореспондент АН України ввів у українську мову термін “заложний”, прикладаючи цю назву, що стосується людей, до тварин, так само, як і професор Д. Зеленін, запровадив у російську фольклористику цей вираз.

Як і в поемі І. Франка “Цар Випацит у пеклі”, у білоруському переказі індійський бог Яма пов’язаний із грішниками-покійниками: нечистими, негідними по-

ваги, самогубцями, п'яницями, проклятими батьками – “заложними мерцями”. Спільність власних назв із білоруського фольклору та індійської міфології прояснює історичні зв'язки слов'янських народів з народами світу, спільність їхньої етнології. Формування цієї етнічної спільності обґрунтовує сучасний дослідник історії української мови: “І українська мова, і санскрит, і латина, і давньогрецька мова – усі вони індоєвропейські, тобто члени однієї мовної сім'ї з багатьма спільними або подібними лексичними, фонетичними і граматичними особливостями. Тому з не меншим успіхом можна знайти цілий лексикон відповідностей з санскритом, наприклад, у болгарській, німецькій, англійській, румунській чи будь-якій іншій індоєвропейській мові” [5: 4]. Навіть витоки назви “русь” науковці (В. Петров, М. Брайчевський) пов'язували з особливим індоєвропейським народом іраномовного походження зі своєю мовою, яка належала до східної групи індоєвропейських мов і мала багато спільного з праслов'янською мовою [5: 184]. Відомий російський учений О. Трубочов говорить про можливість пов'язувати етнонім “русь” з дуже давніми індоєвропейськими племенами Причорномор'я і зближує його з давньоіндійським словом “ruksa” – “світлий” [5: 63].

Із усієї франкознавчої індіаністики найуніверсальнішою й найглибшою за дослідженням її генези, найдовершенішою за перекладами й переспівами, з нашого погляду є санскритська збірка індійських казок і байок “Панчатантра”. Показово, що І. Франко в листах до дружини неодноразово рекомендував читати “орієнтальні казки”: “Думаю, що ся лектура більше тебе займе, ніж Біблія” (28 травня 1833) [8: т. 49: 402–403].

Німецький філолог Т. Бенфей 1859 року у передмові до “Панчатантри” виклав свою теорію міграцій, запозичень у фольклористиці, згідно з якою індійська література є єдиним джерелом усіх казкових сюжетів народів світу: давньосхідний фольклор, зокрема індійський, “через Тибет перейшов до монголів, а від них під час їхнього 200-літнього панування над Північною Руссю перейшов до неї, а звідти в усній формі розійшовся по всій Європі” [8: т. 29: 125].

І. Франко в передмові до збірки “Коли ще звірі говорили” наголошував, що у цих “впливах” мудрих людей в Вавілоні, Єгипті, в Індії та Греції” – шлях від “казкових фікцій на дальший, ширший обрій життєвого змагання та казкового досвіду” [8: т. 20: 75], “немало фактів із історії розвою та культури людей і природи” [8: т. 20: 77]. За прикладом “Панчатантри”, де віршовані фрагменти наявні в кожній анімалістичній новелі, І. Франко поглиблює і увиразнює оповідь так само поетичними уривками: фольклоризмами, афоризмами, філософськими сентенціями. У вісімнадцятій казці “Ворони і Сови” із дванадцяти розділів [8: т. 20: 128–151] Кіт муркоче “святі приповідки”:

До досконалості провадять три дороги:
Для бідних не щади підмоги,
Для добрих май в душі зичливість,
Для всіх же – справедливість [8: т. 20: 137].

Із усієї “Панчатантри” І. Франко особливу увагу приділив оповіданню п’ятої книги під ч. 12 такого змісту: “у одного царя вродилася дочка з трьома грудьми; таке каліцтво вважалося в Індії віщуном великого нещастя, отим-то цар велить викинути дитину в ліс...” [8: т. 35: 321–322]. Вважаючи, що “шляхи та сліди мандрівки східних оповідань і доктрин ще не всі гаразд виявлені, незважаючи на многоважні праці Бенфея, Лібрехта, Клоустана, Коскена, Веселовського та цілої фаланги молодших робітників” [8: т. 35: 321], вчений досліджує староруську притчу про сліпця і хромця (1904–1914) – “дуже навчальний приклад того, як у західноєвропейській версії заховалася старша форма, яка в орієнтальних версіях склеєна із іншою темою і немов придушена нею, в значній мірі зникла, затемнилася, дійшла до такого рудиментарного стану, що навіть бистре око такого спеціаліста, яким був Бенфей, могло не добачити її” [8: т. 35: 321]. І. Франко за текстом Т. Бенфея [Theodor Beney. *Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Varchen und Errählungen.* – Leipzig, 1859, Zweiter Theil. – С. 355–359] у статті “Притча про сліпця і хромця (Причинок до історії літературних взаємин старої Русі)” подає сюжет новели про сліпця і хромця [8: т. 35: 321–322]. У статті І. Франко сформулював концепцію дослідження: “В отсій розвідці я бажав би прослідити на однім невеличкім староруськім творі дуже інтересні літературні та культурно-історичні взаємини між Сходом і Заходом і посередництво жидівства в тім процесі в середніх віках” [8: т. 35: 301].

Київський учений Є. Славинецький ще в кінці XVII ст. виявив між писаннями К. Туровського твір “О души и тѣлѣ и преступлении заповѣди, о воскресеніи тѣлес человекѣчь, и о судѣ будущем и муцѣ” [8: т. 35: 302].

Найкоротша форма його назви проложна (міститься в Прологах – пам’ятках церковнослов’янською мовою XIV–XVI ст. [8: т. 35: 302–303]: “Притча о слѣпци и о хромци” [8: т. 35: 302].

Дослідник з’ясовує проблему генези притчі, встановлює авторство К. Туровського (8: т. 35: 306–307): третя редакція притчі, передмова й інтерпольовані звернення. Виклад притчі – “свого роду ключ до кращого розуміння апостольських і пророцьких писань” [8: т. 35: 308].

Висвітлюючи джерела Кирилової притчі, І. Франко на підставі аналізу фольклорного матеріалу (Євангеліє, твори отців церкви), пам’яток арабської й давньоєврейської літератур (“епічні й доктринальні”), літературного збірника “*Gesta Romanorum*” [8: т. 35: 310–316] дійшов висновку: “основу своєї притчі Кирило Туровський (курсив наш. – Ж. Л.) мав по всякій правдоподібності з усної передачі, від жидівських рабинів, і обробив її своїм звичаєм, держачися старших церковних взірців і черпаючи, де було можна, з готових літературних шаблонів, змінюючи при тім і саму конструкцію притчі відповідно до моралізаційної мети, яку поклав собі при писанні свого твору” [8: т. 35: 316]. У коментарях К. Туровського до притчі: відгуки жидівських вірувань і поглядів, полеміка між фарисеями й садукееями, алегоричне тлумачення Адамового гріха, антитетичних образів Авеля і Каїна, – все це, “хоч і не відкинене православною церквою виразно, все-таки не належить до речей, прийнятих нею, та за те живо нагадує погляди, що були широко розвинені в

пізнішим жидівським письменстві” [8: т. 35: 317]. К. Туровський у “Притчі про сліпця і хромця” “підлягав сильному жидівському впливові, був під живим враженням якихось добре прочитаних жидівських місіонерів” [8: т. 35: 318].

До літературної історії староукраїнської притчі про сліпця й хромця І. Франко відносить відгалуження “Панчатантри” – “редакції старшої” від тої, яка заховалася досі в санскриті, і то заховалася в турецьким перекладі перської версії, що пішла з пеглевійського перекладу санскритського (затраченого) оригіналу. У так званім “Гумаюн-наме” маємо між іншим аполог під назвою “Сліпий і видючий”, де оповідається, що сліпий мандрував з видючим, женучи перед собою осла, що служив йому за поводиря (опубліковано 1903 року в Берліні). В сюжеті її – заkostenіла від холоду гадюка, зовсім “похожа на Мойсеєву палицю” [8: т. 35: 323]. Історичний зв’язок між фрагментами сюжетів із гадюкою й жидівсько-арабсько-руською (українською. – *Ж. Л.*) притчею про сліпця і хромця, – читаємо науково-генеалогічні розмисли І. Франка, – “враховуючи історичний шлях, куди від правіків ішла мандрівка різномірного культурного добра зі сходу на захід, велить нам догадуватися, що такі досить загадкові фрагменти із здавна затемненої цілості, котра і мусила колись існувати і то в такій формі, що робила зрозумілою її мандрівку та її переміни” [8: т. 35: 324].

Для прикладу трактування теми І. Франко подає античні твори, європейські переклади XVI ст., твори байкописів і моралістів XVII–XVIII ст., версію німецького байкопису Геллerta (*Der blinde und der Lahme*), у якій підноситься “користь солідарності”; зразки польського байкопису І. Красіцького (1790), французького поета Делавіа (1831) [8: т. 35: 326–327]. Стародавній міф про осліпленого Оріона, котрому Гефест дав за поводиря малого хлопця і він на сході від сонячного жару “відзискав назад свій зір”, дослідник відносить до астральних міфів, генетично пов’язаних із Вавилоном. Міфічна легенда про Оріона перейшла в християнський міф про св. Христофора, який “зробився гарячим проповідником Христової віри” [8: т. 35: 330].

Відгуки легенди про Оріона, в яких наявний мотив гадюки, учені знаходили в Індії вже на початку нашої ери у формі апологів (“Гумаюн-наме”) або новел (“Панчатантра”): це найліпший доказ, що індійці не запозичили їх від греків. “В апологу гадюка спричиняє смерть сліпця (як у греків), а в новелі за посередництвом огню (сонячний промінь) вертає йому зір” [8: т. 35: 330].

І. Франко висловлює гіпотезу, що й легенда про Христофора постала, власне, із “об’єданого пізньоєгипетського кола понять з християнством”: дитина на плечах Велетня (у жидів сузір’я Оріона називається Велетнем) Христофора – Христос, символ перемоги християнства над язичництвом [8: т. 36: 330]. Етимологія самого імені “Христофор” – поєднання грецьких лексем “хрест” і “схід”. Слід української легенди про сліпця і хромця, теми її мандрівок і паростей йдуть від жидівської міфології.

Отже, староукраїнська притча про сліпця й хромця, – резюмує І. Франко, – “один із каналів релігійного синкретизму, що величезним перстнем обіймають усі головні парості культурного людства, раз у раз нагадуючи їм, що вони культурно,

духовно, своїми найкращими віруваннями і найвищими ідеями не менше близько посвоячені (від українського “швагер” – свояк. – Ж. Л.), як і вузлами раси й фізичної будови” [8: т. 35: 331].

До матеріалу притчі про хромця і сліпця І. Франко звертався і пізніше. У 1912 році в тижневику “Неділя”, № 37. – С. 3–5 (13 жовтня) опубліковано текст притчі в оригіналі та в перекладі українською мовою разом із невеликим коментарем “Притча про сліпця і хромця. Пам’ятка староруського письменства”. Тоді ж ця праця вийшла окремим відбитком (з “Неділі” та в серії “Міжнародної бібліотеки”, № 3 (Львів, 1912. – 16 с.).

У коментарі до статті І. Франко особливу увагу звертає на так званий Пролог – “збір коротких оповідань про життя святих в порядку грецького календаря” (Синаксарії або Менології) [8: т. 39: 88]. Вони склалися від перших років християнства в різних краях і у різних народів, до нашого часу дійшли рукописи грецьких збірок лише IX–X ст. Ця проложна збірка була вчасно перекладена церковнослов’янською мовою, і що найголовніше – тільки в Південній Русі (в Україні. – Ж. Л.). “До нас дійшло кілька пергаменових копій сеї збірки із XII–XIII вв.” [8: т. 39: 88]. До “Прологу” ввійшли, крім святих із грецьких Синаксарій, численні святі слов’янських народів: чеського, мораво-паннонського, сербського, болгарського та руського [українського], фрагменти Святого письма, короткі оповідання та притчі, уривки з духовних повістей (“Повість про Варлаама та Йоасафа”) або й зовсім безіменні. “Се все надає староруському Прологові надзвичайну літературну та культурно-історичну вартість” [8: т. 39: 89], – наголошує І. Франко.

У статті дослідник публікує текст притчі про сліпця і хромця із характерними особливостями новгородського говору як літературне джерело “інтересного твору” (І. Франко) К. Туровського “Притча о человекской душѣ и о тѣлѣ, и о преступлении божіих заповѣдей и о воскресеніи тѣль человеческих и о будущем судѣ и о муцѣ”. Цей “один із найстарших проложних текстів [...] міститься в пергаменовім Пролозі XII–XIII вв. Новгородської Софійської бібліотеки і був опублікований у “Известиях императорской Академии наук” (1857 рік, с. 52–54). І. Франко переклав староруський проложний текст притчі українською мовою [8: т. 39: 92–93]. Цей переклад має свої стилістичні особливості і навіть відмінність від тексту притчі у лексичі.

Дослідження І. Франка “Притча про сліпця і хромця” 1904 року із висновком про початкове існування християнського вірування в жидівських колах, а також у колах юдействующих християн [8: т. 35: 331] учений доповнив висновком із цієї розвідки: “Догматичний виклад сеї притчі, в якого основі лежить віра в існування місця без мук, отже, не чистилища, в яким держаться душі по смерті аж до остаточного суду (“нема муки душам до другого приходу Христового, але їх стережуть у місці, яке тільки Бог знає” [8: т. 39: 93]), може дати деяку вказівку, в яким крузі староцерковних поглядів та вірувань треба шукати початку сеї притчі, якої початкові рядки нав’язують до євангельської притчі про владителя винограду і невірних слуг: Євангеліє Матвія, XXI, 33, а також Марка, XII, 1” [8: т. 39: 94].

У фольклористичному дослідженні “Пісня про Правду і Неправду” (1906) І. Франко на основі німецького перекладу петербурзького орієнталіста А. Шіфнера подає скорочено оповідання з мотивом осліплення брата братом із санскритської збірки “Дзангул” (1 ст. н. е.), збережене в тибетському перекладі буддійської енциклопедії “Канджур” [8: т. 43: 346–348].

Докладно порівнявши різні варіанти казок українського циклу, вчений виявив “клубок змотаних докупи різних мотивів, що потім являються окремо розвинути в різних західних варіантах” [8: т. 43: 348]. В іншому оповіданні із “Канджура” І. Франко дослідив мотив суперечки учнів Будди про найкращу людську прикмету – святість, доведена ділами: допомога бідній людині, для врятування іншої – праведний відрубав собі руки й ноги. “Силою Індри йому відростають ті члени і його вибирають царем”. На аналогічний приклад І. Франко посилається зі збірки “Панчатантра” [8: т. 43: 349].

“В європейських і нових азійських варіантах праведний тратить зір через проганий заклад за правду; тут він силою правди своїх слів і своєї нареченої відзискує зір. Поклик до вищої, вселюдської правди тут так само, як і в нашій рукописній притчі (“Сліпець і хронець”. – Ж. Л.), з початку перенесений на кінець оповідання і стверджується ділами” [8: т. 43: 348], – аргументує дослідник.

Так само в санскритських шастрах “Панчатантри” наявні мотиви: дерева – “дхава”, “шала”, “шамі”, “палаши”, “шиншапа” [4: 30, 146, 175, 336], “священної трави”, “куша” [4: 38, 213], листя – “бетель” [4:76], “харита” (різновид голуба) [4: 228], заєць і місяць [4: 233], Індри [4: 231, 236], злих духів (“ракшаси” [4: 199], гадуки, мотив правування звірів як алегоричних образів людей; контрастні символи: зайця – правди і сови – кривди; голуба – правди і ворони – кривди. Їх використав і розробив І. Франко у збірці казок “Коли ще звірі говорили”. На мотив протиставлення правди і неправди на матеріалі спокушення Будди злим демоном Марою поет написав віршоване оповідання “Мара і Будда” [8: т. 8: 107]. С. Ольденбург довів, що те саме оповідання із біографії Будди, “перекладене з язика палі на санскрит в книзі “Lalita Vistara” [8: т. 43: 350]. За перекладом Е. Віндіша І. Франко подав текст глави “одної з найкращих книг старого південного буддизму” – “Sutta-Nipata” [8: т. 43: 350–352].

Як було зазначено вище, І. Франко за текстом Т. Бенфея, подав у статті “Притча про сліпця і хромця (Причинок до історії літературних взаємин старої Русі)” сюжет новели “Панчатантри” про сліпця і хромця [8: т. 35: 322]. У публікації російськомовного варіанту “Панчатантри” 1972 року шастра десята [4: 349–354] із 5-ї книжки “Безрассудные поступки” про сліпця і горбуна (а не кульгавого) – продовження попередніх тем збірки. У вступі до 5-ї книжки Вишнушарман – мудрець і легендарний укладач “Панчатантри” – висловив у формі шлоки провідну філософську думку всієї 5-ї книги збірки: вічність істини розуму та перемоги духу над спокусами суєти мирської:

Пусть джинны славятся вовек, чей разум истину постиг,
Чей дух влечение превозмог к соблазнам суэты мирской” [4: 321].

Новела про сліпця й горбуна пов’язана з проблемою новели другої: сенс блага людського життя, всієї людської діяльності у добродетності (дхарма), багатства (артха), любові (кама), звільнення від марності світу (мокша) [4: 96, 360].

Із шастри другої: брахмани за тезою “*В сраженъ с ницетой смерть*” [4: 333, 357] – (Бог смерті та справедливості Яма) – *высшее из благ*” [4: 325] вирішили роздобути багатство і, отримавши від владики йогинів світильники, супутники вирушили на пошуки скарбів [4: 327–330]. Від другої аж до останньої одинадцятої шастри сюжет розгортається за основною засадою: приходять до людини радість і горе з примхи, забаванки долі (карми) [4: 349].

“*Счастье всегда приходит по милости судьбы*, – резюмує в закінченні одинадцятої шастри брахман, котрий заволодів золотом. – *И все же, пускай судьба всевластна, никогда не следует терять рассудок*” [4: 354].

Брахман “с вертящимся на голове колесом, перескакивающим с головы одного человека на голову другого” (алегорія “счета времени” – [4: 329]) сформулював зміст XI-ї шастри про тригрудку царівну, сліпця, якого з допомогою палиці водив горбун Мантхарака:

Трехгрудой женщине, слепцу, горбатуому поводырю
Пороки пользу принесли – судьба явила милость им [4: 349].

І. Франко зауважив: “На мотив співділання сліпця й хромця Бенфей не звернув зовсім уваги, і так само полишив без уваги комбінацію вздоровлення сліпця і чорної гадюки” [8: т. 35: 323]. Фрагмент сюжету тексту XI-ї шастри про виздоровлення сліпця шматками мертвої чорної гадюки складає шість абзаців [4: 352–353] у виданні “Панчатантри” (1972).

Здоровий глузд, розважливість, безпристрасність, мудрість вільні від заздрощів, духу жадібності, зажерливості й хтивості, чванливості й владолюбства, недосяжності й безглуздості надій, нелюдськості та запроданства. Із цим застереженням брахман, який заволодів золотом, попрощався з товаришем і пішов додому [4: 354]. Так завершується п’ята книга під назвою “Безглузді вчинки”, із закінченням котрої викладена й наука розумної поведінки “Панчакхьянака”, або “Панчатантра” [4: 354].

Обґрунтувавши міфопоетику староукраїнської “Притчі про сліпця і хромця” в історично-культурологічному аспекті, І. Франко пов’язав її з євангельськими постулатами. Генезу міфопоетики шастри про сліпця та горбатого – із західноєвропейськими версіями збірок “*Promptuariorum*” і “*Gesta Romanorum*” [8: т. 35: 321–324].

Санскритська збірка “Панчатантра”, як і інші буддійські книжки, що в середні віки через Схід (Персія, Тибет, Туреччина, Монголія) “головною своєю ідейною основою, наскільки вона зовсім не затемнилася по дорозі та протягом століть, показує на свою далеку індійську, буддійську батьківщину” [8: т. 43: 352].

Відтак І. Франко у своїх дослідженнях та перекладах “Панчатантри” всебічно аргументував генезу синкретизму сучасних релігійних вірувань: юдаїзму, ісламу, християнства та буддизму. “Да святиться навіки всюдисущість Франкова” (Д. Павличко).

Література:

1. Білецький О. Іван Франко і індійська література // Наукові записки Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. – Т. XV, вип. VII. Збірник філологічного факультету № 9. Присвячений 100-річчю з дня народження Івана Яковича Франка. – К., 1956.
2. Дашкевич В. До питання про заложних тварин в уявленнях українського народу // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1991.
3. Європейське Відродження та українська література XIV–XVII ст. / Відп. ред. О. Мишанич. – К., 1993.
4. Панчатантра. Перевод с санскрита, предисловие и примечания А. Сыркина. – Москва, 1972.
5. Півторак Г. Звідки ми і наша мова. – К., 1993.
6. Пономарьов А. Царина народної уяви та її класичні розробки. Вступна стаття // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1991.
7. Трубачев О. Лингвистическая периферия древнейшего славянства: Индоарийцы в Северном Причерноморье // Вопросы языкознания. – 1977. – № 6.
8. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
9. Франко Т. Про батька: статті, оповідання, спогади. – К., 1964.

Наталя Сергєєва (Київ)

Сонети Вільяма Шекспіра у перекладі Івана Франка

І. Франко відіграв важливу роль у розвитку перекладу в Україні, оскільки вважав його органічною частиною літературного процесу. Визначний український письменник, літературознавець, цікавився історією, культурою і, насамперед літературою, різних народів. Він знав 12 мов світу. Його захоплювала ідея донести до українського читача надбання світової літератури. Ще й сьогодні вражає широта інтересів поета і його перекладацької творчості. Вона охоплює фольклор (староруську епіку, чеські, болгарські, італійські, португальські, китайські, єврейські народні пісні, старошотландські, староанглійські пісні й балади, іспанські романи, санскритський епос, вавилонські гімни, біблійні легенди), старогрецьку і римську літератури, літератури слов'янських народів (російську, польську, чеську, словацьку, сербську), австрійську, англійську, австралійську, французьку, угорську, американську, німецьку тощо. Серед авторів, твори яких переклав І. Франко, є В. Шекспір, Данте, Бернс, Дж. Г. Байрон, П. Б. Шеллі, П. Кальдерон, Г. Ібсен, Г. Е. Лессінг, Ф. Шиллер, Й.-В. Гете, Е. Золя, Марк Твен, А. Доде, А. Франс, В. Гюго, А. Міцкевич, О. Пушкін, М. Лермонтов, Ф. Достоєвський, М. Салтиков-Щедрін, М. Некрасов та багато інших. Особливе місце у його творчості посідає антична, німецька та англійська література.